

Вольнова Л. М. Вплив схильності до конформізму на соціалізацію підлітків / Л. М. Вольнова // Соціалізація особистості : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. А. Й. Капської]. Том XXX. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 50-59.

Вольнова Леся Миколаївна,
м. Київ

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

УДК 376.58

ВПЛИВ СХИЛЬНОСТІ ДО КОНФОРМІЗМУ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ПІДЛІТКІВ

Внимание сконцентрировано на проблеме влияния референтной группы, особенностях конформного и манипулятивного поведения подростков. Предмет исследования составили психологические отличия проявления конформизма в подростковом возрасте.

Про те, що людина поступлива по відношенню до думки більшості, часто схильна до того, що погоджується, не виражає супротиву груповому тиску, було відомо задовго до будь-яких психологічних досліджень. «Це дуже легко — приєднуватися до більшості», — говорив ще Сенека. Однак двадцяте століття дуже мінливе. Все, що перевірене віковим досвідом, воно намагалося піддати експериментальній перевірці в лабораторних умовах. Так, у післявоєнний період розвитку соціальної психології почалося вивчення механізмів групового впливу на особу – з'явився на світ науково доведений феномен конформізму.

Відомо, що схильність до конформних реакцій змінюється з віком: діти в цілому більш конформні, ніж дорослі; а найбільш залежні від думки групи підлітки. Вони, при всій орієнтації на утвердження серед однолітків, характеризуються високим конформізмом в групі. В старшому шкільному віці зростає пріоритет незалежних рішень, проте конформність в спілкуванні зі значущою групою однолітків, рідше дорослих, ще досить велика (наприклад, різні юнацькі злочинні групи). А тому в своїй роботі шкільний психолог чи соціальний педагог часто стикається з проблемами, що пов'язані з такою неконструктивною поведінкою підлітків, явищами маніпулювання в підлітковому середовищі, примушуванням однолітків, що проявляють високий ступінь конформізму, підкорятися асоціальним нормам групи.

Аналіз відповідної літератури показує, що питання вікових особливості підлітків, які зумовлюють прояв ними конформізму, описані в працях Е. Еріксона, І. С. Кона, Х. Ремшмідта, Д. І. Фельдштейна та ін. Власне конформна поведінка розглядалася такими психологами, як Е. Берн, М. Джеймс і Д. Джонгвард, А. Б. Добровіч, Е. Л. Доценко, В. Каппоні і У. Новак, В. Сатир і Е. Фромм, Е. Шостром та ін.

Водночас більш глибокий аналіз окресленої проблеми показує, що більша увага надавалася питанням класифікації і визначення конформізму, а також варіантам пояснення цього феномена, ніж методичним аспектам навчання опору маніпулювання у групі. Крім того, хоча й при дослідженнях проявів конформності вказується на вплив різних чинників, у тому числі й статі, однак це питання стосовно підліткового віку не є достатньо розкритим.

У зв'язку з цим в процесі проведення теоретико-емпіричного дослідження ми зосередили свою увагу на проблемі впливу схильності до конформізму та підкорення тиску групи на соціалізацію підлітків.

Предмет дослідження склали психологічні відмінності прояву конформізму в підлітковому віці.

З аналізу психолого-педагогічної літератури [2; 7] ми можемо констатувати, що конформіст – це людина, котра має підвищену схильність до підкорення груповому тиску. Відомо, що в ході групового життя виникають і закріплюються певні групові норми та цінності, що тією або іншою мірою повинні розділяти всіма учасниками. На думку М. Р. Битянової [1, 6-7], особливо гостро стоїть проблема прийняття системи групових норм для нового члена групи, котрий адаптується в незвичній для нього системі відносин. Автор виділяє чотири варіанти ставлення до даного питання: свідоме, вільне прийняття норм і цінностей групи; вимушене прийняття під загрозою санкцій групи; демонстрація антагонізму по відношенню до групи (за принципом не «так, як всі») та усвідомлене відкидання групових норм з врахуванням всіх можливих наслідків, аж до виходу з групи. Другий і третій варіант ілюструють поведінку, залежну від групи – або прийняття її норм під тиском, або

протиставлення себе даній групі. При цьому і той, і інший варіант дозволяють людині залишатися в цій групі, граючи роль «законослухняного», «козла відбувала» або «аутсайдера».

В підлітковому віці серед неповнолітніх теж починають виділятися групи. Як указує Р. П. Єфімкіна [3], спочатку вони складаються з представників однієї статі, згодом виникає тенденція до об'єднання подібних груп в більш великі компанії, члени яких роблять щось спільно. З часом групи стають змішаними. Ще пізніше відбувається розділення на пари, так що компанія складається тільки зі зв'язаних між собою пар.

Відомо, що цінності і думки референтної групи підліток схильний визнавати своїми власними; в його свідомості вони створюють опозицію світу дорослих. Деякі дослідники [3; 9] говорять навіть про субкультуру дитячого суспільства, носіями якої і є референтні групи.

Сучасні практики сходяться також на думці, що типова риса підліткової групи – надзвичайно висока конформність. Перехідний вік – час конформізму [4], коли один залежить від всіх, і часом готовий беззаперечно виконати те, на що його підштовхує група. До думки групи і її лідера відносяться некритично. Це явище обумовлене частково характерними риси пубертатного періоду: залежністю від оточення, страхом виявитися зовні співтовариства однолітків, бути не прийнятим ними, підлеглість групі. Цьому сприяє також відсутність певних комунікативних умінь: відмовити, приймати критику і критикувати, адекватно реагувати як на похвалу, комплімент, так і на негативний вислів на свою адресу, усвідомлення відповідальності за свою поведінку тощо [10].

Деякі дослідники [14] відзначають, що бажання злитися з групою, нічим не виділятися, зумовлене потребою підлітків у безпеці, особливо при зниженні самооцінки в підлітковому віці. Психологи розглядають це як механізм психологічного захисту і називають соціальною мімікрією [5, 77-88]. Тому очевидна особлива вразливість підлітків перед маніпулятивною дією і тиском групи.

Підлітки — безтурботні малюки у минулому і незалежні дорослі в майбутньому — стають особливо залежні від думки більшості. Це бажання підлаштуватися буває іноді настільки сильним, що вони відчують себе ніяково, якщо хоч чим-небудь відрізняються від інших. Будь-яке відхилення, будь-які зміни в тому, що група вважає правильним і модним, розцінюються як порушення етикету.

З іншого боку, група, створюючи відчуття «ми», підтримує підлітка і укріплює його внутрішні позиції. Так, підлітки починають цікавитися об'єктами моди тільки тому, що вони подобаються всім іншим одноліткам, і перш за все те, що шановане ними, цінується самими підлітками. Тут конформізм небезпечний тим, що об'єкт інтересу залишаються «непрочитаним», байдужим для дитини [12, 123]. Така мода сліпа і поверхнева і, отже, може приводити до негативних наслідків, речовизму.

Саме принцип групового тиску й толерантності до цього тиску лежить в основі групових різновидів девіантної поведінки підлітків. Вони, спираючись на специфічні вікові особливості, схильні дистанціюватися від дорослих і усвідомлено вибирати референтну групу, яка, використовуючи вироблені нею правила, регламентує їх поведінку. А на тих, хто перешкоджає загальногруповому руху, «відхиляється від загальної лінії» може чекати покарання від однолітків [7].

Психологічні дослідження [13, 345-436] показують, що для підлітків найважливішими стають дві групи якостей особи — ті, які виражають їх дорослість, самостійність, і ті, які характеризують їх як справжнього товариша. «Так не роблять», «Мене зневажатимуть», «Ми, підлітки, вважаємо, що...» — в основі всього цього принцип товариства, який для школяра є тепер головним критерієм моральності поведінки.

Так, Х. Ремшмідт [16] наводить такі приклади. Клас вирішив піти з уроків, але знаходяться декілька чоловік, які не хочуть цього, і на них починає тиснути група охочих «втекти»: «Ти будеш зрадником!», «Ти боїшся!», «Якщо ти справжній друг...» і т.п. Або такий варіант — група підлітків умовляє закурити

свого однолітка: «Ну ти що, слабак? Дівчинка?», «Ти мамчин синок!» тощо. Це достатньо агресивні варіанти тиску. Багато хто в таких ситуаціях відчуває себе в глухому куті: «І відмовити друзям не можу, і робити, що вони вмовляють, не можу і не хочу, немає ніякого виходу». Звідси пригнічений стан і абсолютна безпорадність.

З метою виявлення психологічних відмінностей формування конформізму в підлітковому віці нами було поведене дослідження, яким було охоплено учнів 6-9 класах однієї паралелі ЗОШ №25 м. Луцька. Це були підлітки 11-15 років загальною кількістю 150 чоловік – 80 хлопчиків і 70 дівчаток. Діагностика проявів конформізму у підлітків нами проводилася за допомогою групових тестових методик, зокрема, 16-факторного особистісного опитувальника Р. Кеттела [15], а також тесту «Діагностика міжособистісних відносин» Т. Лірі [4].

Зазначимо, що при опрацюванні отриманих результатів за 16-факторним особистісним опитувальником Кеттела особлива увага нами зверталася на фактор Q2, який характеризує конформізм-нонконформізм. Зокрема, про прояви конформізму свідчать результати, що знаходяться в межах стін 1-4. Це відповідає «сирому балу» – 20-36. Було встановлено, що 68 учнів – 45 % від загальної кількості – показали високий ступінь конформізму (рис.1). З них було 30 хлопчиків і 38 дівчаток. Це вказує на хоч і невелике, але переважання високих показників у дівчаток.

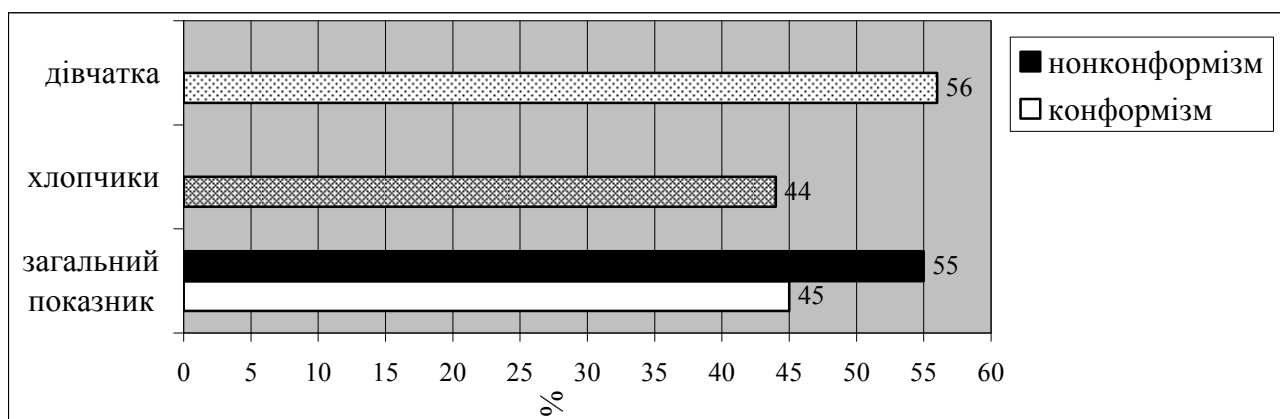

Рисунок 1. Розподіл показників підлітків за фактором „конформізм-нонконформізм”

Однак загалом цей відсоток перевищує встановлені 34%, про які говорив Соломон Аш [6], що зумовлене впливом вікових особливостей досліджуваних, зокрема, характерною підлітковою конформністю.

Крім того нами було проведено якісний аналіз відповідей за кожним з питань, що відносилися до фактора Q2. Ми звертали увагу на відмінності у відповідях дівчаток та хлопчиків, а також наявні відмінності у відповідях учнів різних класів. Зазначимо, що якісному аналізу піддавалися результати лише тих підлітків, які проявили конформізм.

При проведенні аналізу відповідей підлітків на запитання 15 – «Коли я планую що-небудь, я вважаю за краще робити це самостійно, без будь-чєї допомоги» – було встановлено, що і в дівчаток (80 %) і в хлопчиків (70 %) переважав варіант «ні», що свідчить про високу потребу у підтримці групи. Водночас у підлітків-дев'ятикласників були і відповіді «швидше так», що свідчить про поступове зниження конформності з віком.

Аналіз відповідей на запитання 32 – «Мені не подобаються товариські, компанійські люди» – показав, що і хлопчики (94 %), і дівчатка (95 %) тут теж однотайно вибрали варіант «ні», тільки незначний відсоток (6%) підлітків подали відповідь «важко сказати». Це підтверджує притаманну для підліткового віку підвищену потребу у спілкуванні з однолітками та підтримуванні з ними найширших стосунків.

Відповіді на питання 49 – «Я б швидше вважав за краще провести два літні місяці в селі з одним або двома друзями, ніж очолювати групу в туристичному таборі» – показують, що значно більший відсоток дівчаток дали відповіді «швидше так» (50 %), а у хлопчиків відповіді розподілилися у межах «ні» (30 %) та «важко сказати» (42 %). Для конформістів не притаманна незалежність, водночас вони не схильні і до відокремленості.

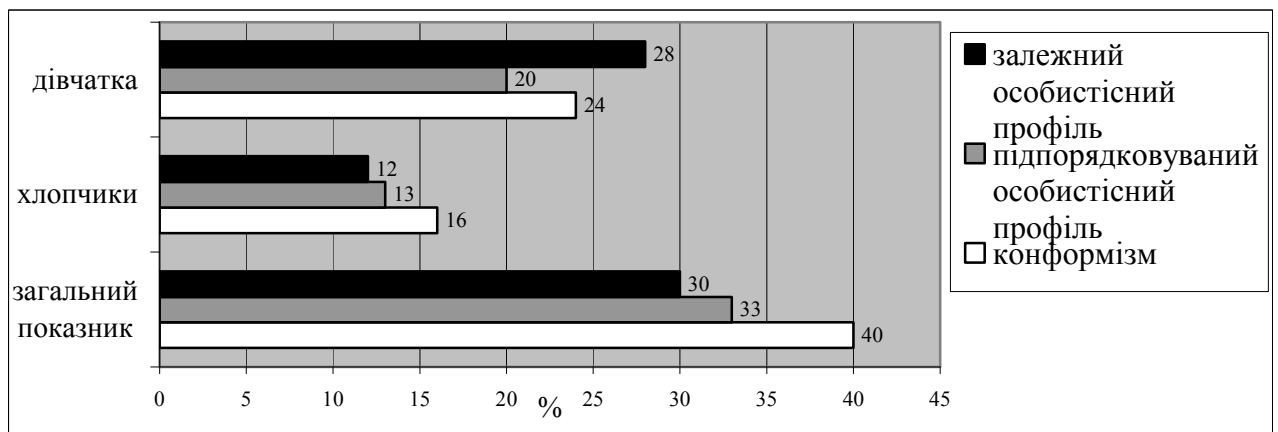
Відповіді на запитання 66 – «Я уникаю громадської роботи і пов'язаної з цим відповідальності» – показали, що дівчатка («ні» – 60 %) прагнуть більш активно включатися в громадську роботу. Можливо тому, що таким способом вони водночас показують і свою відданість групі, і те, що вони підкоряють

вимогам дорослих. У хлопчиків мають місце і відповіді «ні» (36 %), і «швидше так» (24%). При чому останній варіант більше притаманний учням 8 класів. Ми пояснюємо це тим, що на цей період припадає пік незалежності від дорослих, а громадська робота – це виконання певною мірою доручень дорослих. Крім того, як зазначають класні керівники, хлопці взагалі менш схильні до прийняття та виконання громадських доручень, аніж дівчатка.

Відповіді на питання 100 – «Я віддаю перевагу іграм, де кожний грає за себе, аніж тим, де треба грати в команді або мати партнера» показують переважання відповідей «ні». У дівчаток цей відсоток дещо нижчий (90 %), аніж у хлопців (94 %). Це пояснюється на нашу думку тим, що у них менше прагнення до конкуренції у цій сфері. А взагалі командна гра – це зменшена модель людського колективу. Задача гравця команди – перетворитися на частину єдиної машини. Добре соціально адаптована людина не побачить в цьому ніякої труднощі. А ось низький ступінь адаптації примусить гравця відчувати поперемінно то тиск, то приниження, то неорганізованість, то невизнання його особистих заслуг, то ще щось. А це абсолютно не притаманне конформісту, який легко адаптується.

З метою уточнення отриманих даних нами було використано тест «Діагностика міжособистісних відносин» Лірі, що містить два типи особових профілів: 5 – підпорядковуваний і 6 – залежний, котрі теж характеризують конформність у поведінці, зокрема такі її ознаки, як схильність до наслідування, поступливість тощо.

Було встановлено, що зі 150 учнів, котрі брали участь в дослідженні, 60 учнів – 40 % – проявили високий ступінь конформізму (рис.2). З них 24 хлопчиків і 36 дівчаток. Це були учні, котрі і за тестом Кеттела проявляли конформність. З них отримали високі показники за особистісним профілем «підпорядковуваний» – 50 учнів (20 хлопчиків і 30 дівчаток), за особистісним профілем «залежний» – 46 учнів (18 хлопчиків і 28 дівчаток).

Таблиця 2. Розподіл показників підлітків за фактором «конформізм» та особистісними профілями

Порівнюємо показники за кожним із особистісних профілів, але враховуючи ступінь вираженості. Зазначимо, що за особистісним профілем «підпорядковуваний» максимальний бал дівчаток становив 10 балів – це високий ступінь вираженості, хлопчиків – 7 балів – це помірний ступінь вираженості. Переважає помірний для дівчаток (58 %) та низький для хлопчиків (60 %) ступінь вираженості особистісного профілю.

Щодо особистісного профілю «залежний» максимальний бал дівчаток становив 13 балів – це екстремальний ступінь вираженості, хлопчиків – 10 балів – це високий ступінь вираженості. Переважає високий (36 %) та помірний (42 %) для дівчаток та низький (60 %) для хлопчиків ступінь вираженості особистісного профілю.

Як бачимо, за особистісними профілями прослідковуються більш високі показники у дівчаток, ніж у хлопчиків. Це може пояснюватися насамперед тим, що дівчаток є за характером більш м'якими, поступливими, дружелюбними і ввічливими, аніж хлопці.

Крім того встановлено, що такі риси особистісного профілю «підпорядковуваний», як: «поступливий», «скромний», «часто вдаюся до допомоги інших», «залежний», «несамостійний», «майже ніколи і нікому не заперечую», «ненав'язливий» – частіше називаються дівчатками, ніж хлопцями. Такі риси, як: «захоплююся і схильний до наслідування», «дуже поважаю авторитети», «поступливий», «благородний» – зустрічаються переважно у

хлопців. Крім того підлітками взагалі не були вибрані ряд рис, які, на нашу думку, характеризують крайні прояви підпорядкованості. Це – «м'якотілий», «охоче підкоряюся», «безініціативний», «покірливий», «люблю підкорятися», «відрізняюся надмірною готовністю».

Водночас, щодо особистісного профілю «залежний», то тут дівчатка частіше називають такі риси, як: «ставлюсь до всіх з повагою», «здібний до співпраці», «прагну вживатися з іншими», «охоче приймаю поради», «довірливий і прагну радувати інших», «завжди люб'язний у поведженні», «дозволяю іншим приймати рішення», «надмірно довірливий». А хлопцями частіше називаються такі риси, як: «дорожу думкою оточуючих», «легко потрапляю в халепи», «легко потрапляю під вплив друзів», «шукаю схвалення».

Не були вибрані підлітками взагалі такі риси, що характеризують особистісний профіль «залежний», як: «готовий довіритися будь-кому», «люблю, щоб мене опікували», «прагну здобути прихильність кожного», «зі всіма погоджуюся».

Узагальнюючи дані, отримані за результатами обох тестувань, ми вважаємо, що можна констатувати досить високий ступінь конформності у підлітків. Переважаючі високі показники є у дівчаток, аніж у хлопчиків.

Підсумовуючи результати теоретико-емпіричного дослідження, можна констатувати, що феномени маніпуляцій і психологічного тиску групи широко відомі психологам. На стадії формування підлітка як особистості відбувається постійний порівняльний аналіз – чи «Правильно я роблю? Чи такий я, як всі?». Тільки дорослішаючи і розуміючи всю красу несхожості на інших, яка відрізняє нас один від одного, підліток може переступити межу, на якій знаходиться, межу, яка і називається «як всі». Для підлітка в цей час дуже важливо, щоб те, що він робить, його вчинки і рішення не вибивалися із загальновизнаних канонів правильності. Критерії правильності, природно, треба розуміти відносно, бо вони формуються середовищем, в якому росте дитина, а точніше, середовищем таких же як і вона. Дані критерії достатньо вагомі при прийнятті підлітком рішень. Початок прийняття рішення може починатися питанням: «А

як це зроблять ті хлопці?»). Потім питання вже не виникає, йому на зміну приходять переконання: «Це робиться саме так». З часом, людина звикає чітко фіксувати зміни середовища таким чином, що з його зміною практично миттєво змінюється форма і мета, що переслідується при прийнятті рішення. Важливо враховувати, що думка дитини і її вибір, є не тільки продукт її власного досвіду й аналізу, але також і переважаюча думка її середовища життєдіяльності.

Література

1. *Битянова М. Р.* Запевать лучше хором? Еще раз о конформизме // Школьный психолог. – 2002. – №1. – С.6-7.
2. *Битянова М. Р.* Социальная психология. – М., 1994.
3. *Детская психология: методические указания* / Автор-составитель Р. П. Ефимкина – Новосибирск: Научно-учебный центр психологии НГУ, 1995.
4. *Зырянова Н.* Тест «Диагностика межличностных отношений» Т. Лири // Кадровый менеджмент. – 2005. – №2. – С. 34-36.
5. *Каменская В. Г., Зверева С. В.* Возрастные и гендерные особенности системы психологической защиты: на примере подростково-юношеской выборки // Психологический журнал. – 2005. – Т.26. – №4. – С.77-88.
6. *Конформизм* // Майерс Д. Социальная психология. 7-е изд. – СПб: Питер, 2004. – С. 242-283.
7. *Конформность* // Аронсон Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию / Пер. с англ. М. А. Ковальчука; под ред. В. С. Магуна. – М.: Аспект-Пресс, 1998. – С. 36-76.
8. *Крайг Г., Бокум Д.* Психология развития. – 9-е изд.– С.Пб.: Питер, 2005.
9. *Кулагина И. Ю., Колюцкий В. Н.* Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития: Учеб. пособ. для студ. высш. учеб завед. – М.: ТЦ Сфера, при участии «Юрайт-М», 2001. – С.280-306;
10. *Левченко А.* Психологічні особливості підліткового віку // Психолог. – 2003. – лист. №43. – С. 9-16.
11. *Менделевич В. Д.* Психология девиантного поведения: Учеб. пособ. – М.: МЕДпресс, 2001.

12. *Новикова Е. Ю.* Социально-психологический аспект отношения подростков к моде // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 121-128.
13. *Отрочество* // Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. – 7-е изд., стереотип. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – С. 345-436.
14. *Подростковый и юношеский возраст (от 11 до 19 лет)* // Психология человека от рождения до смерти. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – С. 335-337, С. 346-347, С. 355, С. 377-378.
15. *Психологические тесты* / Под ред. А. А. Карелина: В 2 Т. – Т.1.– М.: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС, 2003.
16. *Ремшмидт Х.* Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности. – М.: Мир, 1994.